

ס פ ר י ת , ב צ י ש ו ר " ה

**לפולמוס המיוחדש על שבתאותו של
רבי יונתן אייבשיץ**

מוצרות התורה

מ א ת

א . ה ש י ל ו נ י

ה ו צ א ת א ג ו ד ס ו פ ר י מ ד ת י י מ

ת ש " ב

י ר ו ש ל י מ

לפעוטי שילה
הוי זהיר בגחלתן שלא תכוח
(אבות ב-י)

מזכרת המורה

באחרונה התעורר פולמוס חריף בין מר ג. שלום, פרופיסור לקבלה באוניברסיטה העברית, לבין כמה סופרים דתיים ובראשם הרב ר' ראובן מרגליות, בענין „שבתאותו“ של הגאון והצדיק רבי יהונתן אייבשיץ זצ״ל. אם כי אין לדעתנו יסוד מספיק לבוא ולחדש כעת את הפולמוס בשאלה זו, שהסעירה בשעתה את הרוחות והרגיזה ארז העצבים של גדולים בישראל, איננו יכולים לשלול את עצם הוכוח באם זכינו שיתעורר. פרופ' שלום משוכנע כנראה, שהחומר ההיסטורי החדש שנצטבר בידינו אגב חקירותיו בתולדות השבתאות מספיק להארה חדשה של פרשת המחלוקת בין ר״י אייבשיץ ור״י עמדין. לדעתו כבר בא הזמן לקבוע בענין זה הלכה ^{התעוררה} לדורות ומשום כך הוא מהר לפרסם את תוצאות חקירותיו. באו מתנגדיו והרצו את טענותיהם נגד החומר החדש. הדבר נעשה ללא כל פגיעה אישית וזלזול בכבוד הפרופ' שלום. הגדיל במיוחד לעשות הרב ר. מרגליות, בעל „נצוצות הזוהר“, בחוברתו המיוחדת, שכל קוראיה בעיון משוכנעים בצדקת דבריו. לא נעמו הדברים לפרופ' שלום ובחימה עזה יצא להגן על סברותיו בחוברת מיוחדת בשם „לקט מרגליות“. ולא על כך יש לתמוה. רשאי כל אדם להגן על דעותיו באם הוא חושב אותן כצודקות וכנכונות וכך יכול היה לעשות גם פרופ' שלום, אולם לא היתה

כל סיבה שתאלצו לנקוט בנעימה רותחת ולהשתמש בבטויים משפילים ומעליבים. אף שם החוברת „לקט מרגליות“, משום שהיא מופנית נגד טענותיו של הרב מרגליות, מעיד על טעם „מדעי“ מיוחד במינו. תספיק מחריות קטנה של בטויי הפרוטסור בכדי להעמידנו על רוח החוברת ורמתה — אולם מוטב שהקורא המעונין יקרא תחילה את החוברת כולה ויטיב להבין את דברינו הבאים.

לא נתקררה דעתו של פרופ' שלום בפרסום מחברתו „לקט מרגליות“ הנ"ל. בה שפך קיתון של בוז ולעג על מתנגדיו עד שהזמין גם אחד מתלמידיו באוניברסיטה בשם י. תשבי, שיכין מאמר „מדעי“ חדש, החוזר בקצרה על כל ה„הוכחות“ הידועות לנו כבר אגב שלוב דברי-הגנאי, שגם הם ידועים לנו מתוך המחברת („הארץ“ כ"ג תמוז תש"א). והתלמיד, שמושגיו בעיניו אלה הם קלושים ביותר, כי אם רבי לא שנאה חייא מניין לו? — מסיים בהצעה: להפסיק את הפולמוס, כלומר: לעבור בשתיקה על תשובות-המתנגדים. ושוב אותו הנמוק הידוע: אנו המדע הטהור והאובייקטיבי לעינינו — והם, מתנגדינו, הרי ממילא לא יוזזו מהנחתם, כי „לא יוכל להיות מה שאסור להיות“! ואמנם כן — אסורים הם לדעתנו, סלוף הדברים וזיוף האמת גם אם נטבעה עליהם הגושפנקא של האוניברסיטה, של מוריה ותלמידיה. מזמן חדלה גושפנקא זו להקטים ולשכנע, אם אין הוכחות של אמת לצדה. דוקא לכך מכוונים הם דבריו הנכונים של יעקב קלצקין במאמרו האחרון „על שלטונם של עמי הארץ ועל סכנתה של קפיצת-דרך“ האומר בין השאר: „הרבה מגרי תחינו הלאומית תפסו בתרבות הטמיעה עמדות חשובות לפיכך כשהם עוקרים עצמם מרצון או נעקרים באונם מתוך מחיצותיהם הישנות, קשה להם להמתין שעה ארוכה עד

שישרישו בתחום החדש, לשקוד תחלה על למודי היהדות כדי להתכשר לה ולהתאזרח בחוכה ולהנזיר בינתיים מלהתיקר ולהתרברב בה — — — למשל, כשסופרים וחוקרים, מומחים לתולדות הדתיות בכללה או לתורות המסתוריים הנוצריים והגרמניים מזדרזים עם תשובתם הלאומית להתחזק מומחים גם לדת ישראל ולזכות את עמנו בחיבוריהם על עיקרי אמונתו ומסתוריה — — — הרי יש כאן משום הצלת עמדות שפקעה חזקתן, הצלה שלא כדין, העברת כסאות-כבוד ושלחנות-תורה על ידי עירוב תחומים והשגת גבולים, על ידי הברחת מכס, מסי חובה ביחס לתרבות העברית, למקורותיה ולשונה... ("בצרון" שנה ב' חוברת ו' (18) ניו-יורק אדר תש"א). משום כך למד כבר קהל-הקוראים לשים לב יותר לדברי הרבנים ותלמידי-חכמים סתם ולראות את דברי הפרופיסורים דינן כדברים שנתערערה חזקתם — ומכל מקום יפה הבדיקה אחריהם. גם הבטחתו של הפרופ' שלום, שיש לו ידיעה בשמות ספרי המקובלים (1) (במחברתו עמ' 14) אינה משכנעת ביותר, כי בדברים כגון אלה דרוש באמת עיון מעמיק, ידיעה והבנה בספרים עצמם בכדי לבוא ולהסיק מסקנות מרחיקות לכת.

מאמרנו זה איננו בא להגן על כבוד הרב מרגליות, שפרסומו התורני-מדעי הולך לפניו ואין הוא נפגם גם על ידי זלזולי הפרופסור שלנו ואף לא על כבודו של יצחק ורפל, שגם הוא זכה בחוברת למנה גדושה של זלזולים — לעינינו רק עצם הענין העומד לדיון. משום כך וחרנו על להטי הרטוריקה ותפארת המליצות החביבים כ"כ על הפרופ' שלום ונסתפק בהוכחות עניניות, עד כמה שהן ידועות לנו, לבטול טענותיו של הפרופסור בחוברתו. אגב אורחא

(1) יש בידינו הוכחות, כי גם כאן אין הידיעה שלמה, ראה למשל ב,החסידות וארץ-ישראל' ל. ורפל עמ' ק"ח הערה 7, להלן במאמרנו מ"ו הערה 1 — וכאלה רבים.

נעיר בסוף הערות מספר על מחקרים אחרים של פרופ' שלום, מועטות מתוך רבות, שרשמנו אותן אגב קריאה.

ב

בראש וראשונה יש לקבוע, כי במחברתו לא הביא פרופ' שלום כל חומר ממשי חדש, שלא הובא במחקריו הקודמים. על אף אריכות דבריו לא הצליח להביא שום נמוק נוסף, הוא מתאמץ רק לחזק את טענותיו הקודמות. לאחר שהוא מסתער הסתערות כללית עזה על מתנגדיו ומביע דרישת-כבוד לעצמו על היותו עסוק כבר שמונה שנים בחקר יחסיו של ר' יונתן איבשיץ לתנועה השבתאית ולאחר שהוא מספר גם על כל מאמריו במקצוע זה, שנכתבו בשביל חוקרי ההיסטוריה ואנשי מדע היודעים להעריך טענות ומענות" והשערותיו הנועזות בענין זה, הוא מכה מכה ראשונה את הרב מרגליות ("הבא לגלות את ערותו" — ראה שם עמ' 6) ואומר: "בשאלת הקמיעות הוא כמלא פיו מים ובוחר בשתיקה. בכלל אין החכם הזה אוהב להכנס לעצם הענינים". בענין זה כותב הרב מ. במחברתו: "לא אטפל בבאור קמיעותיו של ר"א שבזמנו פירש אותם כותבם על פי דרכו ור"ע מצא ע"פ חלופי אותיות אלב"ם אחב"ש וכדומה רמזים לשם שבתי צבי. דהדברים הם עתיקים ולא הובא כל חומר חדש לפענח ענין סגולי כקמיע. נסכם רק „חדושי" המבקר, תגליותיו ומסקנותיו ונניח הדברים הצדדיים" (שם עמ' י"א). וכי היה זה מתפקידו של הרב מ. להכנס כאן, במסגרת זו, לענין הקמיעות? יש להדגיש, כי בעשרות השנים האחרונות לא הובא כל חומר חדש בשאלה מסובכת זו. היה רק אחד והוא הבדאי והזיפן הנודע: שלמה יהודה ס"ט פרידלנדר, שנתפרסם ב„תגליתו" את הירושלמי לסדר קדשים ש„גלה" „קמיע של הרב ר' יונתן אייבנשיטץ

כתובה על קלף אשורית ולמראית עין עבר עליו כלח".
 ש"נמצאה" ע"י רב ד"ר בצוריק במוזיאון, שפרידלנדר
 "הצליח" לפענחה ולגלות מתוכה ע"פ א"ב א"ת ב"ש, כי
 "געלה מכל ספק כי הרב אייבענשיץ ז"ל אמנם נלכד
 ברשת הנבל שבתי צבי ימ"ש", אולם לא התעצל הרב
 מקלויזנבורג, שלו הראה פרידלנדר את הקמיע ושאל את
 הרב ד"ר מציריך בענין הקמיע שלא ידע להשיבו דבר
 ולבסוף הודה גם פרידלנדר בעצמו ואמר: "אמנם כן אודה
 ולא אבוש כי לא נשלח לידי שום קמיע מציריך רק אני
 בעצמי עשיתי אותה בחריצות ואומנות יד נפלאה למען
 הראותכם חריצות ידי בכל חכמה ומלאכה" (ראה באריכות
 על ענין זה במאסף "תל תלפיות" תרס"ט עמ' סא-סב --
 גם קוריו זה יכול ללמדנו עד כמה נחוצה זהירות בבדיקת
 חומר מסוג זה -- וד"ל). מאז שזרר שקט גמור בחזית זו.
 וכי הצליח הפרופ' ש. לגלות קמיע חדשה או אולי העלה
 בידיו פענוח או פירוש חדש של המצוינות הקודמות כדי שנוכל
 להעמיד את השאלה לדיון מחודש? ואם לא? לשם מה
 יש לדחוק ענין זה לתוך הפולמוס על החומר החדש?
 מתוך מאמרי הפרופ' שלום מסתכמות ארבע נקודות חדשות
 שבהן טפל הרב מרגליות בחוברתו. פריפ' ש. אזור את
 כל כחותיו בכדי לסתור את טענות הרב מ. בכל ארבע
 הנקודות -- ונראה נא אנחנו במאמרנו זה אם באמת עלה
 בידיו לסתור את הטענות ולבטלן, כפי שהוא רוצה ליצור
 את הרושם.

ג.

"שם עולם". בשנת תרנ"א הופיע בוינה ספר
 בשם "שם עולם" המכיל אגרות ותשובות בעניני קבלה
 ומסתורין המיוחסות לרבי יונתן אייבשיץ זצ"ל. ספר זה
 הוא נפוץ וידוע למדי ופשוט מגוחך הדבר לחשוד בהרב

מרגליות המפורסם כביבליוגרף מומחה הידוע את הספרים
גם מעבר לשעריהם, שלא ראה את הספר הזה. בא
פרופ' שלום ומסתמך על הרעיונות השבתאיים שבספר
בכדי להוכיח על השקפותיו של הרי"א, אלא אין שלום
הראשון שהרגיש בשבתאותו של ספר זה. כפי שהוא
משתדל ליצור את הרושם, הרגיש בזה כל מי שקראו
בעיון והמצוי אף במקצת בענינים הללו ומדבר על כך
במפורש מוציא-לאור אשר שמחה וויסמאנן במבואו לספר,
החרור שנאה ואיבה כלפי רבי יהונתן, הזוהר והקבלה
בכלל. בא הרב מרגליות ובמאמרו „להקטגוריה שנתחדשה”
הוא מנסה להוכיח כי ספר זה הוא זיוף ומתוך כיונה
פסולה ייחסהו מחברו לרי"א. והרב מרגליות שאלה של
טעם בפיו: אדם כרי"א, אישיות מרכזית בתקופתו, אדם
שחבר הרבה ספרים במקצועות שונים בהלכה, איש שמיעט
לכתוב „תשובות” ולא נענה לכל שואל, כי אם התרכז
בלמודיו על הסדר—הנה אדם זה יכתוב לפתע אגרות כדי
ספר שלם בעניני אלהות, שאין מוסרין לכל אדם, דוקא
לאדם בלתי ידוע, בן בלי שם? ואמנם שמעון בוכהלטר
מפרשבורג, שאצלו כביכול נשלחו אגרות ר' יהונתן
ותשובותיו ועל ידו נערכו „שם עולם”, איננו ידוע לנו
משום מקור אחר לא מחוגי הרבנים ולא מחוגי השבתאים
וגם הרב רבי עקיבא סופר, יליד פרשבורג ורבה הידוע
את הקהלה ואישיה מיום הוסדה לא שמע מעולם על איש
כזה בעירו, וכמוהו כן יתר בני פרשבורג הותיקים,
ששאלתי וחקרתי מפיהם. בדרך כלל תמוה מאוד,
שבתיך החבורה שהרי"א עומד אתם בחליפת מכתבים
נמצאים דוקא אנונימים, אנשים בלתי ידועים ובתוכם גם
ה„מקובל” ר' חיים כהן הכותב דברי מחקר-אלהי בעברי
טייטש... ובסגנון ה„מגלה טמירין”. חברים טובים יותר לא
מצא כבר כנראה גאון גדול זה.

יותר מזה: חליפת המכתבים היתה כדברי המסדר של „שם עולם“ בשנים תפ"ח-ת"ץ וכיצד נסביר לעצמנו את העובדא שבכמה וכמה מקומות מצוטט בו הספר „שומר אמונים“ להר"י אירגאס, על עמודיו המדויקים, שהופיע באמשטרדם רק בשנת תצ"ו? (ראה „שם עולם“ עמ' 23—שומר אמונים (אמשטרדם) דף מ"ה מלפניו ומלאחריו, עמ' 30 — שומר אמונים מן דף י"ט-ע"א עד דף כ' ע"ב, עמ' 31 — שומר אמונים ט"ז וכן בעמ' 76, 88, 127, 170, 182 וראה בהקדמתו של ד"ר ש. א. הורודצקי ל„שומר אמונים“ הוצאת ברלין עמ' 9, הקובע כי „שם עולם“ מוסב על „שומר אמונים“ לחלוק עליו בהבר השקפתו על תורת הצמצום).

ושוב: בספר „שם עולם“ מובאים שני תאריכים מפורטים: יום ג' ה' אלול תק"ח ויום ג' יו"ד טבת תקל"ח ויצא החושב, בדק ומצא, כי שני התאריכים גם יחד לא חלו ביום ג' בשבוע — ודוק ותמצא.

מהו איפוא הפחדון^{הערה} אי זהירות של המזייף, שלא חשב שיבדקו אחריו, כשם שבאמת לא בדק אחריו הפרופסור לקבלה שלנו (2).

דבריו של שלום ומאמציו להוכיח, שהכת"י של הספר היה כבר ידוע למיזס אינם משנים את התמונה במאומה. כלום יש הכרח להגיד כי דוקא המו"ל וייסמן הוא הזייפן? את הזייפן טרם מצאנו ויכול להיות, כי הוא עשה את מלאכתו לפני מיזס או בזמנו, ואין כלל להרתע ולהסתייג מדברי הרב מ. כי אין זה הזיוף היחידי של חבריא זו „חלוצי ההשכלה“, כי כבר ידוע, שכל אמצעי היה כשר

(2) גם פ. לחובר עומד במאמרו האחרון, להמשכו של ריב היסטורי „מאזנים“ אב תשי"א) על הקשיים ליחס את הספר להר"י אייבשיץ, אלא שלא הסיק את המסקנה הנובעת מדבריו.

בעיניהם במלחמתם נגד המקובלים והחסידים ואפילו אדם כווייסמן המו"ל של „שם עולם“, המתנפל על הרי"א על כי הוא „משנה פני הכתובים“ ומזכה את אברהם קרוכמאל בתואר האלהי... (עמ' XXII) יכול היה להיות חשוד על דבר כגון זה, אלא במקרה כבר קדמהו אחר.

ד.

יחסו של רבי יחזקאל לנדא לרבי יונתן. בנקודה זו אפשר להסכים לדברי פרופ' שלום, כי לענין זה אין כל חשיבות לעצם השאלה: אם היה ר' יונתן שבתאי או לא? („לקט מרגליות" עמ' 9), אולם בכל זאת הריהו מתנפל עליו כעל אוצר רב-ערך, תוך תקוה למצוא בו חזק להנחתו המרכזית, והוא מאריך עליו את הדבור במאמרו „פרשיות בחקר התנועה השבתאית“ („ציון" שנה ו' ספר א-ב) ומגיע שם לידי מסקנה סופית. פסק-הלכה מוחלט, כי אמנם כן, בעל ה„נודע ביהודה“ חשב את רבי יונתן לשבתאי.

הוצאות העמוד

המקור עליו מבסס ש. את הנחתו הריהו המכתב הנודע של ר"י לנדא שנשלח כאילו למלכת אוסטריה, שלא תרשה לר' יונתן לחזור לארצותיה. מכתב זה, שנתפרסם ע"י גרץ עוד לפני כששים וחמש שנה, שמסביבו נוצרה כבר ספרות שלמה הדנה ע"ד זהותו או זיופו, נתעלם משום-מה מעיני הפרופיסור שלנו עד שבא חברו והעירו עליו — והוא מתענג עונג רב על המטעמים שהוא מכין לנו ממנו. הפרופיסור מקבל את טענות החוקרים הסבורים כי המכתב אמנם יצא מידי ר"י לנדא ועל סמך זה הוא פוטק פאיסורא וקובע, כי בעל ה„נודע ביהודה“ חשב את הר' יונתן לשבתאי.

מתוך קלות יתירה מסלק הפרופיסור את שתי הטענות הנגדיות הידועות גם לו: א) דברי ר"י לנדא על

רבי יונתן: „הגאון הזה תחילתו וסופו יראת שמים וכל עמלו מנעוריו ועד עתה בתורה ולא פסקה ישיבה ממנו, זכה וזיכה את הרבים ובודאי אין חטא בא על ידו וצדקתו וענוותנותו ומעשיו הטובים מפורסמים ורבים השיב מעוון בתוכחתו מי בדור כמותו להוכיח יודע" וכו' („לוחות העדות", דפוס ראשון, דף מ"ב עמוד א'). (ב) את דבריו החמים של רבי יחזקאל בהספרו על רבי יונתן: „כשם שאי אפשר להכחיש אור השמש בצהרים כך אי אפשר להכחיש עוצם גדולת תורתו ומדותיו הטובות, מוכיח גדול שלא נמצא כמוהו וגומל חסד עם כל אדם וביותר עם שונאיו ומרביץ תורה לאלפים תלמידים ובעיר הזאת הרביץ תורה מאד ולכן יאות למכיר" („דרושי הצ"ח החדשים" — תרנ"ח).

על דמטענה הנגדית השלישית, שהעיר עליה יצחק ורפל („הצופה" ג' שבט תש"א) עובר הפרופסור בשתיקה גמורה ומשום כך יש לחזור עליה כאן ביתר אריכות. ב-Jahrbuch d. Jüd. Lit. Gesel. (פרנקפורט) שנה א' עמ' 325 — 326 מפרסם שלמה הוגו ליעבען מפראג שלש תעודות המעידות כמאה עדים מה רב היה הכבוד בו התייחס ר' יחזקאל לר' יונתן ומה תקיפה היתה עמדתו כלפי החזן דמתא בק"ק פראג על שהעזיז לפגוע בכבוד רבי יונתן. בתעודות הללו אנו קוראים בין השאר: „באשר שר' משה בראנדיס חזן התריס ודבר חרופים מה שנוגע בכבוד הגאון אב"ד ור"מ דק"ק אה"ו גר"ו ועבר בדבר זה על כמה חרמים הניתנים מכמה רבני וגאוני ארץ מד' ארצות במדינות פולין ושאר כמה מדינות ולפי דת תורתנו הקדושה מי שהוא מנודה ומוחרם אסור לעבור לפני התיבה להתפלל, בכן שקלנו וטרי' ומקחנו עליו אם יש צד להתירו ויצא מהגאון אב"ד עם הרבנים ב"ד מו"ש גרו וזהו ר' משה הג"ל ילך היום הנזכר למטה למנחה לביהכ"נ אנ"ש

ויעמוד שם בפאליסי (פרוזדור) בחליצות מנעליו כדין
מנודה ושם יבואו הגאון אב"ד ור"מ עם הב"ד מו"ש וגם
בי דינא זוטא דקהלתנו יע"א ויתירו לו ואז מותר לו
לילך לביה"כ ויום כפור ויום הושענא רבה ויום שמיני חג
העצרת הסמוך הבע"ל אל יעבור לפני החיבה ומהיום
הנזכר למטה עד כלות שנה תמימה באם שיהיה כאן ק"ק
פראג יע"א מחויב לפחות כל ש"ק וביום הכניסה שחרית
ומנחה בזמן התפלה לילך לביה"כ ויקבל עליו בפנינו שלא
יעשה עוד כדבר הרע הזה להוציא מפיו דבר מה שנוגע
נגד כבוד שום אחד מגאוני ארץ יהיה מי שיהיה ובפרט
שלא להוציא מפיו מה שנוגע נגד כבוד הגאון המפורסם
מוהר"ר יהונתן נר"ו ובאט שיעבור וישנה באוולתו לדבר
עוד אזי אין תרופה למכתו... (קרא שם את התעודות
בשלמותן וגם את הידיעה המובאת בסוף על אישיותו של
משה חזן זה).

אף השקפת התלמיד תעיד על דעת רבו. לנכון מעיר
הרב מרגליות על דברי תלמידו המובהק של רבי יחזקאל,
הלוחם האמיץ נגד השבתאות, רבי אליעזר פלקלש, הכותב,
כי רבי יעקב עמדין הוציא לעז על גדול עולם זה בדבר
אשר לא היה ולא נברא שלא היה בו שום שמץ מינות
מהכלב ש"צ ומהכלבים אשר סבבוהו — ואף על טענה זו
עובר כמובן הפרופסור בשתיקה.

תענין גם עדות אחרת, של רבי זרח איידליץ, חבר
בית דינו של רבי יחזקאל, הכותב בהספרו של רבי יונתן
בספרו „אור לישרים" (פראג תקמ"ה) שיצא בהסכמתו
של בעל ה„נודע ביהודה" ואומר בין השאר: „חכמינו אמרו
על אלו קורעין ולא מתאחין על אביו ועל אמו ועל רבו
ועל נשיא ועל אב"ד ועל שמועות רעות כו' כולו איתנייהו
בהשמועה מהסתלקות רי"א לא לבד מטעם רב אלא מטעם
אב"ד, ולא לפראג לבד אלא לכל הגולה, הנודע לנו

כמוהו מדריך ומיסר במוסר היא חכמת הקבלה יעידון ויגידון שלא נודע לנו אחד שיהיה לו כל כך יד ושם בחכמה אמתית כמוהו ואם כן אלו היו רוצים כל בני הגולה לבורר אב אחד לכולם בודאי הוא היה נבחר ואם כן הוא חד בדרא — — ולא נודע לנו שום חטא ואשמה ברבינו ואדרבא אפילו הקנאים אשר פגעו בו וחזרו למצוא עילה ולא נמצא בו אפילו שום גדנוד איסור דרבנן שעבר עד שהוצרכו לחפש ולהעליף בבלבול לשונות תוך קמיעות מזויפים ומשם ראייה על גודל חסידותו..."

לעומת עדויות נאמנות ובלתי מפוקפקות כאלה, במקום שיבוא הפרופסור, כיאות לאיש מדע, שהאמת נר לחקירותיו, וינסא לאורו להסביר את דבר המכתב המפוקפק הסברה של ממש, הוא משתדל להתעלם מהן או לדחות אותן בקש. באם נניח אפילו, כי יש להתחשב במכתב כבעובדה בלתי מעורערת, כלום אי אפשר להסבירו ולנמקו ברצונו ושאיפתו של רבי יחזקאל להרחיק את המחלוקת מתחומי עירו ומקום ^{הנחלתו} כהונתו? ברם יהא יחסו של רבי יחזקאל לרבי יונתן חיובי עד כמה שיהיה, אולם עובדה היא, שאי אפשר להכחישה, כי רבי יונתן הוה סיבה וגורם לריב ומחלוקת — ורבי יחזקאל על אף אהדתו המלאה לרבי יונתן והכרתו העמוקה בצדקתו לא רצה להפוך את ממלכתו לשדה קרב ומריבות — והדבר ישר וגם הגיוני, אולם הפרופסור שלנו, שמטרתו ברורה לעיניו ורוצה בכל מחיר לאמת את הנחתו המרכזית, אינו מתיגע כלל למצוא את האמת ההיסטורית, כי קל לו יותר לפסוק ולהגיד: עמדתו של רבי יחזקאל כלפי חוץ אינה עמדתו האמתית, כלומר: כל מה שאמר בעל ה"נודע ביהודה" בענין זה אינו אלא כסות עינים, כי בלבו ידע את האמת שמרד בה וסרסה כלפי חוץ, כי "מעשה אקרובטיקה דיפלומטית" יש כאן... עד כדי כך!

לא די לו לפרופ' להטיל דופי בגאון ישראל אחד ולראותו כ„הרפתקן“ ו„קורץ עין“, אלא בחדא מחתא בעמדו עוד באותה פרשה עצמה. הוא מסדר גם את חשבונותיו עם גאון ישראל אחר ומחתים גם אותו בחותמת השקר והדו-פרצופיות — וכל זאת ללא צל של הוכחה וללא נסיון של חדירה לעומק הענינים. מטפיקה כנראה ההכרזה: „כאן מדבר הוד מעלתו המדע, הטהור והאוביקטיבי“ ואת מקום הראיות וההוכחות תמלא הגושפנקא של האוניברסיטה — והקוראים יכרעו כרף ויריעו: אתה אמת ותורתך אמת! כך טבור בודאי הפרופסור שלנו — אולם זוהי טעות מרה. רבים הם עדיין הקוראים הבודקים את הענינים מקרוב ואיתנה אמונתם, כי בעד דבריו אלה עתיד הוא ליתן את הדין אפילו בפני תלמידיו-שותי מימיו, שגם הם יעמדו סו"ס על נקודת האמת שבפרשה זו.

ה.

צאצאי רבי יונתן ^{המורה} לעומדים לצדו. בנקודה זו מגלה הפרופסור רפיון ידוע. נסיגה אחורנית מורגשת אמנם גם בנקודות אחרות במחברת. בהן מחליף הפרופסור לשון של ודאי בלשון של ספק (1). אולם כאן חסר לו לחלוטין החומר העובדתי והוא משתדל למלא את מקומו בהשערות חריפות ובאריכות דברים בלבד.

(1) ראה למשל במחברתו עמ' 6: „גם אני הופתעתי מאד מדבר זה ונוסף לבירור העובדה נסיתי לפרש אותה, כמובן בדרך השערה, והרשות בידי כל קורא לשער השערה אחרת ומעולה מהשערתי“ — והשוה לזה את דבריו ב„ציון“ שם. ויש גם להפך, שמתוך רוגזא בא לידי ודאות ומה שהיה רק לפני שבועות מספר ענין של ספק, הסעון ברור, נתחור לו לפתע והפך להיות מוצק ומוחלט. בדרך כלל מצריך עצם סגנונו של הפרופסור במחברתו עיון מיוחד. כי מתוכו בלבד אפשר לעמוד בנקודות אחדות על רפרוף הדברים.

נראה נא מהי החברותא של רבי יונתן. איננו מדברים כרגע על כל אלה מגאוני הדור, אדירי התורה וצדיקי עולם, שהביעו את דעתם בצנין המחלוקת ושעזויותיהם כונסו ב„לוחות העדות“, כי אם על החברה הקרובה יותר, על באי ביתו ואנשי סודו ועל כל אלה שדבקו בו ובדרכיו, לאהבה וליראת שמו. ומה רב הפלא? בין אלפי תלמידיו של רבי יונתן לא נמצא אף אחד, שהקדיח את חבשילו בשבתאיות, כי אם אמנם נניח לרגע קט כדברי המקסרנים, שרבי יונתן היה שבחאי בסתר לבבו, היתכן כי לא מצא בין כל תלמידיו ומקורביו האינטימיים (2) אף קבוצה קטנה אחת, שיראה אותה ראויה לגלות לפניה את תורתו החדשה ולהשפיע עליה מרוחה? האם מתקבל על הדעת, שאדם זה, שתלמידיו דבקו בו עד למסירת נפש, לא יצליח לשפוך מרוחו אף על חלק מהם? ואם יניח מי שהוא, כי אמנם נסה רבי יונתן והצליח בפעלו האם אפשר להגיד, כי הסוד נשמר בין מאות ואלפים ואף אחד מהם לא הופיעו אח"כ כמוכח, להעיד ולהודיע על האורחות והוראותיו הנסתרות של רבו? הרי כל מה שספרו תלמידי ר' יונתן ומקורביו על רבם ומורם מעיד רק על טוהר נפשו, מוסריותו הנשגבה ואצילותו הנעלה, האין תופעה זו ראויה בעיני המקסרנים והמפקקים לתשומת-לב מיוחדת, שיש לחקור בה, לדרוש אותה וללמוד ממנה?

והנה בא הפרופסור וקובע: „על רבים מידיו הנלהכים ביותר יש לומר „ערבך ערבא צריך“ — ובמאמרו-

(2) עד כמה שידע רבי יונתן לקרב את תלמידיו תוכיח עדותו של רבי זרח איידליץ: „נודע לכל בני קהלתנו כל הטובות שעשה לי שהייתי יתום עני בין עניים מבלי שהיה תשלום גמול בהם ואפילו הכי גדלני וכאב על בנו השגיח עלי — — — הכניסני תחת עול תורה והורה הדרך הישרה לילך בו... (בהספדו בס', אור לישרים הנ"ל).

בקרתו על הספר האנגלי של מורטימור כהן על ר"י עמדין
 ב"קריית ספר" (שנה ט"ז) הוא מונה שלשה מבין ארבעת
 אנשי בריתו של רבי יונתן כחשודים בשבתאות והם: ר'
 זלמן קרוב, ר' אפרים וועלף ור' יונה לנדסופר.
 מה הן ראיותיו של הפרופסור לחשדיו? — קשרי
 משפחה וחתון עם אנשים שנתגלו אח"כ כשבתאים. והפרופסור
 ממשיך באותו ההגיון. כדאי לבדוק גם עם מי באו צאצאי
 רבי יונתן בברית הנשואין והוא בודק ומוצא: בנו הגדול
 משיא את בנו יצחק למשפחת ברנדייס, שיש להם יחוס
 שבתאי. בנו ר' נתן נטע השיא את בתו לבנו של השבתאי
 ר' יונה וועלף מפראג, את בתו הבכירה השיא רבי יונתן
 לבן משפחת קאטוביץ הידועה לנו כמשפחה שבתאית.
 לכאורה הביט סענות צורקות, הומר מאשים רב—המסטיק
 להאשים את רבי יונתן בשבתאות, אולם אליבא דאמת
 בנין של שוא, דברי השערה בלבד. אף הפרופ' מרגיש
 בדבר ואומר, כי אין בכחו של שו"ך זה או אחר ללמד
 על ענינים גדולים (לשון "מחלוקת" עמ' 12), אולם בכדי
 לסנוור ארצו העינים שאני. לנכון מעיר הרב מרגליות, כי
 אם ימשיך הפרופסור בדרך זו הרי עוד מעט ויבוא
 להאשים בשבתאות גם את בעל ה"נודע ביהודה" ואף את
 רבי אליעזר פלקלש, הלוחם האמין נגד השבתאות. — ומי
 יודע תורו של מי יגיע אחריהם? הרי גם רבי יחזקאל
 לנדא השיא את בתו לבנו של הקצין אפרים וועלי, ראש
 משפחת וועלי, ובסוף ה"נודע ביהודה" מה"ת נדפסו חדושי
 תורה מאת נכדו של רבי יחזקאל, בן בתו של אפרים
 וועלי, שהיה בן בנו של אפרים וועלי הראשון, שהפרופסור
 כותב עליו שהיה שבתאי. וכן מעיר הרב מרגליות, כי
 בזמנו של רבי יחזקאל לנדא שמש כראש בית דינו רבי
 ליב קאטוביץ, שעמד אחר בקשרי אהבה וידידות ולדעת

הפרופסור היתה משפחת קאסוביץ משפחה שבתאית. וכי משום כך יפול גם על רבי יהזקאל חשד השבתאות ?
ויותר מזה : גם רבי אלעזר פלקלש נשא אשה ממשפחת בונדי, שהפרופסור מונה אותה כמשפחה שבתאית מובהקת—וכי בגלל זה ימלאהו לבו להשור גם את מתנגד-השבתאות מובהק זה בעמדה דו-כרצופית ?

לעומת כל אלה מה ישיב בעל ההגיון, המעוניין באמת ההיסטורית בלבד, ללא כל פניות צדדיות ונצלי יצר ההתנצחות ? אחת משתים : או שהמשפחות הללו לא נתפסו לשבתאות (ובאמת אין עדיין בידי הפרופסור להוכיח זאת על סמך חומר עובדתי) ואם יתברר, כי באמת השתייכו לכת, הרי הסתירו את שבתאותם במידה כזאת עד שהצליחו לרמות את הצבור הרחב וגם להטעות את הרבנים, גדולי הדור. ומה שקרה לר"י לנדא, לתלמידו ר"א פלקלש ולדומיהם יכול היה לקרות גם לר"י אייבשיץ וזהו עוות הדין באם נקבל את הנוח לנו ונדחה את הבלתי נוח לנו, ובאמת יש לקבוע, כי במקרה זה אין "פרשת השדוכים מלמדת אותנו דברים מאלפים".

לדברים אלה אין כל עריך גם אם ישלבם הפרופסור במסגרת ההאשמות האחרות נגד משפחת אייבשיץ. בדרך כלל איננו רשאים ללמוד ממעשי בנים על אבותיהם ומכ"ש ממעשי נכדים, כשם שהתורה אינה עוברת בירושה מאב לבנו כך גם אמונות ודעות. ההיסטוריה שלנו יודעת לספר על אבות גדולים, שבניהם בגדו בהשקפותיהם וסרו מדרכיהם ומשום כך לא יתעשר ברור הבעיה שלנו באף קו-אור אחד באם נחקור לדעת את השקפות הבנים של רבי יונתן. אולם אם כבר נגע בכך הפרופסור הרוצה במחי-יד להפטר מהשאלה, שנפתרה כאילו לזכותו, כדאי לעיין גם בדבר זה.

יש להגיד, כי רבי יונתן לא הנחיל את כשרונותיו הגאונים לבניו, אם כי גם הם היו יותר פנינוניים. בנו בכורו רבי יהודה ליב מפורסם כאדם שקבע עתים לתורה, צדיק יר"ש וחסיד כל ימיו, שסגף את גופו בצומות ובנה בית כנסת שנקרא על שמו. בנו השני, רבי נתן גטע, אף מתנגדי רבי יונתן העידו עליו, כי צדיק וקדוש היה. בנו ר' מרדכי, ת"ח גדול מועמד לרבנות בהעיר הנובר, על יתר בניו, ר' יצחק ור' אהרן, שמתו בצעירותם אין לנו ידיעות מיוחדות. על כל אלה אין אף צל של חשד בשבתאות. נשאר רק ר' בנימין וואלף, שלא הלך בדרכי אביו ונסחף בזרם הזמן ונחשד במינות, אולם גם הוא חזר לדרך התורה והתחרט על מעשיו הקודמים. גם מחתני רבי יונתן נזכיר מלבד את ר' מרדכי בוגדי הנ"ל, שאיננו ידוע לנו מקרוב, את הרב החסיד המפורסם, ר' בנימין וואלף פרנקל ואת רבי רפאל מגלוגא הידועים לנו רק מבחינה חיובית ואין נגדם שום חומר מאשים (ראה "אזה"ר למושב"ע" 52 ו"גדולת יהונתן" ח"ב עמ' 185-207, שם חמצא פרטים לרוב).

על סמך מה מבסס איפוא הפרופסור שלנו את האשמותיו הנראות לו ודאיות במידה כזו עד שהוא מסתפק ברמזים סתומים בלבד? אדרבא! אכן דברים בפיו — יבוא לבארם ולפרשם. דבריו בענין זה שאמרם עד עתה הם עקרים גם כשבאו בתוך מטגרת-ההאשמות הכללית ומכ"ש כשהם לעצמם לאחר, שיתר נקודות ההאשמה נהרסות ונמחקות אחת אחת.

ו.

דיוש תנינים.

בנקודה זו מגיעה התפעלותו של הפרופסור לשיאה. הוא רואה בתגלית זו מציאה המשמשת לו מפתח להבנת

סתרי נשמתו של רבי יונתן. ומהו טיב התגלית? בספר „לוחות העדות“, הוצאה ראשונה דף ס"ד ע"ב, כותב רבי יונתן: „וידוע ג"כ כי נחש בקדושה בסוד דג שהוא בסוד יסוד קדישא שהוא נון בסוד יהושע בן נון ועיין דרושים להאר"י ודרוש תניני'". והפרופסור קובנע, בוראות שאין להרהר אחריה, כי ב„דרוש תניני'" מכון רבי יהונתן לספרו של נתן העזתי „דרוש תנינים" המונה לפניו בתצלום מהכתב-יד הנמצא ב-Jew's-College בלונדון (העתק אחר מכת"י זה נמצא בבריטיש מוזיאם, ראה בקטלוג של ג. מרגליות מס' 856 ח"ג עמ' 149). אם כי ספר זה לא היה עדיין ידוע באותם הימים בין האשכנזים, אולם בודאי היה פפורסם — לדעתו — בין אנשי הכת והגיל גם לידי ר' יונתן — ומכאן „ראיה נוספת" לשבתאותו. יחד עם כל בר-דעת שואל אמנם גם הפרופסור שלנו: היתכן שבספר, שרבי יונתן הוציאו במיוחד לשם הגנתו והתנצלותו יזכיר בפירוש ספר שבתאי, דבר העלול לשים לאל את כל מאמציו? הוא השואל והוא המשיב: „הרי זה כעין קריצת-עין לחבריו באמונה המסורתית, לאמר: אל תביטו למראית העין! אל תחשבו שדברי בהתנצלותי כפשוטם! אינם אלא אחיזת עינים, והנני רומז לכם, ליהידי הסגולה ה„עומדים באמונה", את הדרך הנכונה להבין את דברי — על ידי הציטאט הזה של דרוש התנינים. יש כאן רמיזה ל„מחלפת השיטה" שלא היתה מובנה אלא לשבתאים בלבד" — ואם כך הרבר צודק הפרופסור באמרו: „אין טפק שבהכנסת הרמז הזה על דרוש התנינים יש מדת-מה של הרפתקנות" — ואולי עוד יותר ממדת-מה?! ואם ימצא עוד מי שהוא שלאחר מעשה רב זה יפקפק בכל זאת באומץ לבו ובמדת הרפתקנותו של רבי יונתן בא הפרופסור ומרגיעו בדבריו: „וגם אם נניח שר' יונתן ידע שספרים אלו (ספרי נתן) לא נודעו למתנגדיו, אין זה גורע הרבה מאומץ לבו,

הלא יכול היה להמצא בכל זאת אחד שראה אותם במקרה ויתריע על הדבר.

לאחר שאנו „מכירים” את כל הסדורים הפנימיים של הכת, את שדות-המודיעין החשאי שלה והקשרים הבין-לאומיים של חבריה המתוארים במושגי זמנו ובלשון מודרנית, כאילו היה הפרופסור עד ראייה להם, הוא מסיים: „תאמרו: חידה פסיכולוגית, אף אני אומר חידה, אבל עובדא, שתי המלים הקטנות הללו מגלות את כל סבך הנפש שבו חי גאון הפלפול והדרשנות. מותר לנו לבקש פתרונות ל„חידה” זו שיטבירו את החיים הכפולים הללו על כל האימים והתהומות שבהם, אבל אסור להכחיש את קיום החידה שסגוריו התמימים או המיתממים של הגאון הזה העלימו עיניהם ממנה. ההרפתקנות הבאה לידי בטי בשתי המלים הללו, מורה אולי את הדרך לפתיחת השערים הסגורים עד עתה” (כל זאת במאמרו הנ”ל ב„ציון” עמ’ 96—98). בא הרב מרגליות ובהערה קטנה אחת הפך את הקערה על פיה. הוא קורא ^{הפסוק} כי המלים „דרוש תנינים” ב„לוחות העדות” מכוונות למאמר התנינים שבזוהר פרשת בא דפים ל”ד-ל”ה וכן נקרא מאמר זה בספר „יאיר נתיב” שעל הספר „מאורי אור” למהר”מ פאפירש, ובספר „עטרת צבי” שעל הזוהר מאת רבי צבי מזידיטשוב — והקץ ל„חידה”, ל„הרפתקנות”, ול„קריצת עין הקשורות בתגליתו של הפרופסור.

גלוי זה העלה על עצמו את חמתו של הפרופסור ובששה עמודים מלאים הוא מתאמץ לסתור אותו ולבטלו. כבר עצם הדבר הזה הוא תמוה ביותר. אם באים לסתור הערה קטנה באריכות דברים כזו משמע שדברים בגו ואין הענין חלק ביותר — ועוד יותר: אם נחוצים באמת ששה עמודים לבטול הערה קטנה זו, וכדברי הפרופסור ידע על כך גם לפני כן, משום מה לא מצא לנכון לרמוז מקודם

על הקושי שיתעורר? יוצא שהיה כאן רצון להסתיר ולהעלים עובדות שאף הוא אינו הולם את איש המדע, המעיד על עצמו שכוונה כל הקירותיו היא: „הבנת האמת וציון העובדות שיש להן חשיבות גדולה להבנת דרך הרוח בעמנו“...

נראה נא כעת מה הן טענותיו העיקריות של הפרופסור המסתכמות מתוך פלפולו הארוך:

(א) „דרוש תנינים“ איננו שם קבוע למאמר התנינים שבזוהר והוא מביא לראיה את דברי נתן העזתי בתחילת אותו הספר, הכותב: „צריך לפרש מאמר מפורסם בזוהר בסוד התנינים“. „דרוש תנינים“ איננו שם ביבליוגרפי ואם הכוונה למאמר התנינים שבזוהר אין להזכירו אלא בתוספת הציון המדויק בזוהר. מאמר זה זכה בספרי המקובלים לכמה כנויים ואפשר לדעתו „לדבר על זוהר פ' בא במאמר התנינים, או במאמר דרוש התנינים ואין כל אפשרות לבודד את דרוש התנינים כאילו הוא שם בפני עצמו המראה גם בלי כל ציון נוסף על המאמר^{המפורסם} שבזוהר“. כאן לא הרגיש הפרופסור כי לשונו הכשילתהו. נניח באמת כדבריו, שאין „דרוש התנינים“ שם ביבליוגרפי עצמאי, כלום אי אפשר לציין לאותו המאמר באחד משמותיו („סוגית תנינים“, „דרוש תנינים“ וכו') מבלי לציין את המקום בזוהר. וכי לא מצאנו בספרי ההלכה שמציינים לסוגיה אחת ידועה מבלי להזכיר את מקומה במסכת? יש המביא את הסוגיה בצרוף שם המסכת ויש המסתפק בשם הסוגיה בלבד — והדבר הוא כל כך ידוע עד שלמותה להביא לו דוגמאות. נסתפק רק בציון מקום אחד בכתבי רבי יונתן עצמו: ב„כרתי ופלתי“ סי' פ"ב ס"ק ב' כותב רבי יונתן: „בשיטה זו חברתי קונטרס א' כשלמדתי סוגי' דנשר בעיון רב" — וכי יעלה על דעת מי שהוא לשאול משום מה לא הזכיר רבי יונתן על יד שם הסוגיה דנשר גם את שם

המסכת חולין? כשם שדבר זה הוא מיותר בשביל הבקיאם בגמרא והמצויים אצל ספרות ההלכה, כך שלא לצורך הוא ציון המקום בוזהר למאמר או לדרוש התנינים בשביל היודעים את הוזהר והמתמצאים בספרי הקבלה — והדברים ידועים וברורים.

(ב) מתוך הנ"ל גהדפת ממילא הסתערוותו מלאת הקצף של הפרופסור נגד הרב מרגליות, שהעתיק מתוך הספר „עטרת צבי" (1) לר"צ מזידיטשוב מתוך פ' בא: „והנה הפליג ר"ש בדרוש התנינים בפליאות רבות וסודות נעלמים" ואילו הפרופסור בדק את שתי ההוצאות של הספר ומצא, כי בשתיהן כתוב במקום בדרוש — בדרוש י. הוא דייק כל כך כאילו היה דיוק זה משנה את עצם הדבר. אם יצדק אמנם הפרופסור, כי אין מכאן ראיה לשם ביבליוגרפי עצמאי של „דרוש התנינים", אולם הדיבר ברור, כי ר"צ מזידיטשוב כנה את מאמר התנינים שבוזהר בשם דרוש או דרושי התנינים. ה„מחקר" הפילולוגי בדבר המלה „הפליג" אם היא שייכת למלה דרוש או ^{עצמות הענין} לא הוא רק מבוזהר ולעצם הענין אינו מעלה ואינו מוריד. לא מצא כבר הפרופסור מקום מתאים יותר להבחנות דקדוקיות וקוץ מאשר בסוג ספרותי זה, שמעולם לא חשדו בו בהקפדה יתירה על טהרת הדקדוק...

(ג) בנוגע לט', „יאיר נתיב" המביא: „עיין בוזהר פ'

(1) דרך אגב גביא כאן טרח מידיעותיו הביבליוגרפיות של הפרופסור, שהוא מרבה כיכ להחריב בהן במחברתו. בספרו Bibliographia Kabbalistica עמ' 209 מס' 88 הוא כותב: „ט' קונטרס השמות — „עטרת צבי" — fehlen ולו טרח הפרופסור לפתוח את ה„עטרת צבי" בהוצאה הלבובית (חרליב) בפרשת ויקרא, דפים ב' ע"א — עד י"ב ע"ב היה מוצא את הסונטרס בשלמותו.

בא דף ל"ד ול"ה במאמר דרוש התנינים באריכות
 ותבין קצת עי"ז — הוזר הפרופסור על טענתו הידועה
 לנו כבר, שגם כאן לא מופיע השם „דרוש תנינים" לבד,
 כי אם בתוספת המלה „במאמר", כאילו ע"י כך משתנה
 דבר-מה לעצם הענין. מכאן יוצא ברור ללא כל הסוֹס'
 כי מחבר ה„יאיר נתיב" כנראה את מאמר התנינים בזהר
 בשם „דרוש תנינים" ולא יועילו כל נסיונותיו של הפרופסור
 לסבך את הענין. ליתר תוקף נעתיק כאן קטע אחר מאותו
 ספר, מערכת א' (פו): „עיין בפירושי מאמרי הזהר בפ'
 בא דף ל"ד ול"ה פ' דרוש התנינים" — ובכן השם
 „דרוש התנינים" ללא כל תוספת! כאן מוצא הפרופסור
 הודמנות לעצמו לכרות את זמנו ביצחק ורפ"ל, שהיה
 הראשון שיצא לערער על מחקריו החדשים בענין זה
 („הצופה" ג' שבס תש"א), ומתנפל עליו בשצף-קצף על
 שכתב בקשר לגליו של הרב מרגליות בדבר מאמר התנינים
 בזהר: „יצאנו וברקנו גם את הציטאט המובא „בציון"
 והשוונו אותו עם הנאמר בפ' דרוש ל"ה וראינו כי אמנם
 כן הוא, הוזר עולה יפה" („במישור" גליון ס"ב) — והפ-
 רופסור מרעים — שקר הדבר! ומהו השקר? וכי נאמר
 שם ב„במישור" שבזהר נמצא אותו הציטאט על צורתו
 ולשונו? נאמר רק, כי הענין, הנושא הנדון, מתאים ובוה
 יורכח כל מי שיפתח את מאמר התנינים בזהר, כלום מצא
 הפרופסור בכת"י שתחת ידיו את הציטאט המדויק
 שאצל רבי יונתן, אם כן הדבר יואיל נא לפרסם תצלום
 מאותו הקטע, אחרת לא נאמין לו, כי מעתה, כל דבריו,
 שאינם גלויים לכל, הם בעינינו בחזקת ספק, שיש לבדוק
 אחריהם בדיקה מעולה.

ואם ב„דברים הברורים והבטוחים" כן מכל שכן
 שלא נבוא לטפל בהשערות, כי גם בעהמ"ח של „יאיר
 נתיב" היה שבתאי והשם „דרוש תנינים" על מאמר

התנינים בזוהר בא לו בהשפעת השם השגור בפי הכותב מתוך ספרו של העזתי — דבר הסותר דרך אגב את כל דחוקיו הפילולוגיים של הפרופסור בנוגע לספר זה באותה מהברית דף אחד לפני כן — השערה, שהפרופסור בעצמו מסתייג ממנה.

(ד) עוד טענה בפי הפרופסור: רבי יונתן מזכיר את „דרוש התנינים” לאחר כתבי האר”י ולו היתה הכוונה למאמר שבזוהר היה מזכירו לפנייהם—ומכאן ראיה שכונתו ל„דרוש התנינים” של העזתי. שוב טענה שאינה משכנעת ביותר. בדבר המוקדם ומאוחר בהזכרת ספרים לפי סדר כרונולוגי אין הקפדה יתירה בספריותנו הרבניות. חסאו בכך כמעט כל מחברינו של אותם הדורות — ולמותי להביא ראיות לדבר מפורסם זה. לשם הדגמה נביא רק דוגמא אחת ושוב מתוך כתבי רבי יונתן דוקא. ב„יערות דבש” ח”א, דרשה ג’ לו’ אדר תק”ד הוא כותב: „בעל מנות הלוי הביא בשם רוקח ^{המפורסם} למהר”ש”. ראה גם בדרשה האחרונה שבח”א — וכאלה רבות ואמ”ל. על יסוד כל אלה אנו רואים איפוא בברור, כי כוונת רבי יונתן ב„דרוש תנינים” היא למאמר התנינים שבזוהר ודבריו הפסקניים והודאיים של הפרופסור בענין זה אין להם על מה שיסמכו וממילא בטלו ה„הידות” וגזו ה„הרפתקנות” ו„קריצת העין” וכל ה„תגלית המפתיעה” של „דרוש התנינים” היא — עורבא פרח.

מתוך כל החומר שהבאנו לעיל המסתכם בקצרה בחמש הנקודות הבאות: (א) בשאלת הקמיעות לא נתחדש דבר שיאיקה לעינינו. (ב) הס’ „שם עולם” הוא זיוף מאוחר, (ג) יחסו של ר”י לנדא לר’ יונתן היה חיובי, (ד) קשרי המשפחה והחתון אין בהם חומר מאשים, (ה) ב„דרוש התנינים” הכוונה למאמר התנינים שבזוהר—מתבטלים כל סעיפי ההאשמה

ורבי יונתן אמת ותורתו אמת והאל הטוב יכפר עוון כל המקטרגים והמלעיזים, שכוונתם בודאי לשם שמים.

בלתי נעים לי לגלות כאן את הרגשתי הפנימית בענין זה. מתוך סגנון הדברים וסדרי החקירה ועל יסוד החומר שטפלטתי בו מתבשל בלבי החושד, כי פרופסור שלום אינו אוביקטיבי בשאלה זו. טפה אחד מזה הוא מגלה בעמוד האחרון של מחברתו: דוקא מתוך הערכתו החיובית את תנועת השבתאות, שהוא נסה לבססה בכמה הזרמות, הוא משתדל להצביע על האישים הגדולים שנספחו לתנועה זו. משום כך נטפל גם לרבי יונתן, שנחשד בזמנו בהשתייכות לכת ובכל מחיר הוא רוצה לאשר ולאמת את החשד. ומכיון שנכנס למידת ההתנצחות ונקט בנוסה של פגיעות אישיות חריטות ומעליבות נגד כל מי שהעין לכתוב נגד דעתו הוא מחליף את השיטות והופך הסברות פסיכולוגיות לעובדות שיש לבנות עליהן. בהסברות נועזות מסוג זה אפשר לבוא רק כשעצם העובדות הן כבר בודדות ומוצקות. אולם אין לבנות על ידן את היסודות — משום כך לא יועיל כבר שום חומר עובדתי משכנע שיביא את הפרופסור להודאה על האמת. בכל לבי הריני מצטרף לדבריו הנכונים של מר דוד זכאי בעל ה„קצרות“ ב„דבר“ על פולמוס זה שחרג ממסגרתו. אולם לא אני היינו הראשונים שהכנסנו סגנון זה לתוך הפולמוס. אם הטאתי גם אני מכמה בטויים חריפים הרי נאלצתי לכך ע"י מחברתו של הפרופסור שעברה כל גבול של נמוסין.

כתשובה נכונה על בטויי הפוגעים של הפרופסור מעדיף אני להביא בהזדמנות זו כמה פרטים מיתר מחקריו, קצת ממה שיעלה המזלג, למען דעת אם מותר לו באמת לקבל לידי את המונופולין על חקר הקבלה ולראות את עצמו כדן יחידי וכפוסק אחרון במקצוע רחב זה

לשיא הגיע בפולמוס האחרון. ואולי מוטב שקרה הדבר. אולי יווכח הפעם הפרופסור כי לא זו הדרך, כי ישנם עדיין קוראים הבודקים את הדברים ועוברים עליהם בעיון. שאינם מקבלים את כל הניתן להם ללא בקורת. פרופ' שלום המחונן בכשרון חקירה ובאינטואיציה היסטורית צריך היה לבחור לעצמו מקצוע אחר — וחבל שלא נמצא עוד לפני ט"ו שנה ויותר אדם שיגיד לו מה שאמרו פעם לגדול ממנו: „כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות" (חגיגה יד — ד"א). הקבלה העברית זהו מקצוע מיוחד במינו. אין היא דומה למיסטיקה הכללית — ובכדי להתעסק בה ברצינות אינה מספקת השכלה פילוסופית, ביבליוגרפית והיסטורית בלבד. נוסף על כך נחוצים שני דברים יסודיים; יחס לבני ונפשי למקצוע וביחוד דעה כללית תורנית רחבה, ידיעה עמוקה ומקפת בספרות התלמודית והמדרשית, שספרי הקבלה שלובים בה ללא הפרדה כל שהיא. על העדר היהס הנ"ל יעמוד הקורא כמעט בכל מחקריו של הפרופסור, במפורש או מבין השורות, ויספיק אם נזכיר, כי באחד המקומות הוא כותב על ^{המדרש} גופתו הקדושה של התנא האלקי רבי שמעון בר יוחאי: „פגרו של ר"ש" — וד"ל. אולם היחס היה נוצר אולי בהמשך הזמן, עם ההתעסקות המתמדת במקצוע, לו היתה לפרופסור שלנו ההכשרה המתאימה

ההערה הבאה: ב„קריית ספר" שנה ב' עמ' 102 במאמרו על המקובל ר"א בן אליעזר הלוי כותב הפרופ': „העדות העיקרית על ר"א היא עדותו של בעל מאור עינים כי ר' אברהם הלוי בעל משרא קטרין היה גיסו של ר' אברהם זכות ובעדות זו קשה להטיל ספק. בספרי שניהם אמנם לא נמצא זכר ליחסם זה אע"פ שכתבי הרא"ה אינם דלים ברמזים אישיים" — ואילו קרא הפרופ' בתשומת לב בספר „משרא קטרין", שעליו מיוסד מחקרו, בדף ראשון, היה רואה כי הרא"ה מזכיר את גיסו האצטרולוג הגדול ר' אברהם זכות...

לכך, ולא היא. אם כי הפרופסור נמנע עד הזמן האחרון מסיבות מובנות לפרסם מחקרים כלליים, מסכמים וממצים, במקצוע הקבלה, תולדותיה וספרותה, על אף הצורך בהם — כי המקצוע הנהו עדיין בבחינת „קרקע בחולה“, שזה בלתי מעובד, ועסק בעיקר בפרטום כתבי-יד מספרי קבלה גנוזים, שאינם מעשירים בהרבה את ספרותנו, בכל זאת נראה, כי גם לעבודה זו הכרחיות ידיעות בתורת הנגלה החסרות לפרופסור שלנו. והנה לדוגמא הערות מספר, מעטות מרבות, שרשמתי לפני:

(א) במאמרו „המקובל ר' אברהם בן אליעזר הלוי“ שב„קריית ספר“ שנה ב' עמ' 126 בקטע מכת"י המועתק שם: „והנה לפני כמראה גבר אחד מן החכמים זרע קדושים... אשר קבל קבלה נכונה רב מפי רב ויורני ויאמר לי יתמוך דברי לבך ויאודו עיניך...“ מעמיד הפרופ' על יד המלה „יתמוך“ סימן קריאה (i) בכדי להדגיש את זרות הסגנון והוא לא ידע, כי זה מוסב על המקרא במשלי ד—ד: „יתמוך דברי לבי“ ^{לפני} מצותי והיה.

(ב) באותו מאמר שם עמ' 131 הוא מעתיק: „ובכלות מפץ יד עם קדוש תכלנה כל אלה“ הוא מסמן על יד המלה מפץ שני סימני שאלה (??) ושואל מה זאת? מבלי לדעת, כי הכוונה לפסוק בדניאל י"ב ז' ועל ידו נדע לתקן וככלות נפץ יד עם קדש — וכאלה רבים, ראה למשל בספרו „כתבי יד בקבלה הנמצאים בביה"ס הלאומי בירושלים“ שהוא מעתיק בעמ' 5 קטע מכת"י פירוש הגדות מר' עזריאל והוא מעמיד סימן קריאה ע"י המלים תחלת חכמה מבלי לזכור את הפסוק במשלי ט—י — וכן במקומות אחרים.

ואם בנוגע לידיעת המקרא כן בידיעת התלמוד עאכ"כ.

(א) בספר „כתבי יד בקבלה“ הנ”ל בנספחים עמ’ 243 הוא מביא דוגמא מתוך „פרקים למגילת סתרים וספר הזיונות“ לר’ יצחק יהודה יחיאל מקומרנא: „תו”ה י”ט אדר שני עש”ק חלמתי חלום ארוך ובתוכו פירוש על המזמור יענך ה’ ביום צרה והיה לי זה על שביום העבר היה לי צער גדול מגודל דחקי ועניי וירידות והיה לי ביטול תורה ועבודה גדול מאד ומאד ובפרטות היה לי צער מחסרון עצים וכו’ ורמזו לו לענך פ’ ליום צרה ד”ת ציבי אשר על יחוד זה שבחוחו רבנן לדציבי”. ע”י מאמר פשוט זה, ע”י המלה דציבי מעמיד הפרופסור סימן שא”ה (?) ולא ידע את האגדה המפורסמת, הידועה גם לתינוקות של בית רבן, בגטין נ”ו-ע”ו („ושבחו רבנן לדציבי”).

(ב) ב„ספר ביאליק“ (ח”א תרצ”ה) עמ’ 149 מפרסם הפרופסור קטע מאגרתו של ר’ מאיר בן שמעון נגד בעלי הקבלה המתקיף את ^{המלכות המעוררת} המלכים שם שמים ודבר אחר וכותב: „תולעת סכלותם לא תמות ואש פתיותם לא תכבה כי או לאלה ורב הרבה ויאמרו בחסרון דעתם כי כולם דבוקים זה עם זה והכל אחד” ובמנגנון שלו לא נסה אפילו הפרופסור לפרש את הסתום במליצה „אוו לאלה ורב”, כי לא ידע שהוא מוטב למאמר חז”ל בעבודה זרה נ”ג-ע”ב „אוו לאלהות הריבה”.

(ג) ב„ספר ביאליק“ שם, עמ’ 155 מפרסם הפרופסור שתי אגרות מר’ עזרא אל ר’ אברהם ושם נאמר: „אמנם כל שאלותיך טובות באופן אחד הוא השם המיוחד הנקרא כבוד י”י ושם י”י וכסא י”י והוא זה כמו שאמרו חכמים במסכת שבת ה”ו שמו של הקב”ה וזה נודע בפרק כתבי הקודש” על זה מעיר שם הפרופסור: „לא נמצא מאמר כזה במסכת שבת ועיין סוכה מ”ה-ע”א — ואולי היתה לפניו גירסא כזאת בפרק כתבי הקודש

שהוא פרק ט"ז במסכת שבת ואין הוא שואל: לשם מה באה ההכטלה, כמו שאמרו במסכת שבת וגם, וזה נודע בפרק כתבי הקודש"ז אלא שהפרופסור לא ידע למצוא את המאמר בשבת ק"ד-ע"א, אחי דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כוותיהו אלף בית כו' ה"ו זה שמו של הקב"ה". (ד) בעמוד 28 לעיל בהערה כבר הזכרנו את ה"אגרת מגן אברהם מארץ המערב" שפרסם הפרופסור ב"קובץ על יד" ספר ב (י"ב). בהקדמחו הקצרה כותב המו"ל: "מכיון שהספר נכתב בטעם יפה ובבהירות רבה לא הארכתי בביאורים והסתפקתי בציון מקורותיו בדברי רו"ל". יספיק לבדוק רק עמודים מועטים בכדי לעמוד על טיב העבודה הזאת.

בעמוד א' שם נזכר המאמר: "אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריוזים עליו מלמעלה" והפרופסור מציין את מקור המאמר לחולין צ"ז-ע"ב. לשוא יחפש הקורא את המאמר הזה בחולין שם, הוא ימצא שם הלכות בענין בטל בששים, מין במינו כבוש כמבושל ועוד אולם מאמר אגרי זה נמצא בחולין ז-ע"ב. ואמנם שכיחה גם טעות דפוס, אלא אפיני הדבר, כי אם תעיין ב"אוצר לשון חכמים" לפערלא עמ' 29 מס' 351 תעמוד על מקורה של בקיאות זו. לעומת זאת לא עמדו לו כנראה לפרופסור ספרי העזר למצוא את מקור המאמר הנזכר בסוף אותו העמוד שם: "דהא קיימא לן דלא עביד קב"ה ניסא לשקרי" והוא משאירו ללא ציון כל שהוא. לא הועיל לו החפוש בערכים: "קיימא לן", "לא", "דלא" וכדומה. כי בודאי לא עלה על דעתו שהדברים הללו נאמרו בלשון של תמיה בברכות גח-עא: "עביד קב"ה ניסא לשקרא"?

(ה) הפרופסור שלנו, הבקי — לפי עדות עצמו — בטפרות הקבלה, משאיר ללא ציון את המאמר המובא

בעמוד ב' שם: „שאין אליהו מתגלה בזמן מה"מ לעיני
 הכל כי אם המצא ימצא גלוי לכל א' כפי ערכו שיהיה
 מציאות גלוי לא' בחכמתו ולמי מצד נשמתו ולמי יתגלה
 לו מצד פנים בפנים ממש" ולא זכר את המאמר בתקוני
 זוהר חדש (וורשה) קג-ע"א: „קום אליהו — דאית למאן
 דאת עתיד לאתגליא ליה מסטרא דנשמתיה בשכל דיליה
 ואית למאן דאת עתיד לאתגליא ליה בחכמתיה ואית למאן
 דאת עתיד לאתגליא ליה פנים בפנים". פשיטא שלא ידע
 את מקור המאמר המובא שם: „אין שוטה נמשך אחר
 שטותו חדא כמו שזה מפורסם מענין שהע"ה" והשאר
 גם את ראשי התיבות ללא פתרון. כי לא ידע את המאמר
 בגטין ס"ח-ע"ב: „כי מטא שלמה המלך עליו השלום
 גבי סנהדרין אמרו מכדי שוטא בחדא מילתא לא סריך".
 (ו) אם כי הפרופסור מספר בהקדמתו, כי במקצת
 מקומות שנשתבש בהם הסופר תקן את השבויים, בכל
 זאת השאיר ללא תקון את המאמר המשובש המובא בעמוד
 ג' שם „אין הקב"ה חסיד דעביד דינא בלא דינא" לפי
 מקורו בברכות ה'-ע"א: „ומי חשיד קב"ה דעביד דינא
 בלא דינא? — והערות כאלה, מסוג זה או אחר, אפשר
 לציין עוד כהנה וכהנה, אלא אין זה מעניננו להאריך בזה כאן.